

EĞİTİM VE DİNİN BENLİK GELİŞMESİYLE İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Ali KUŞAT*

Benlik ve Sosyal Çevre

İnsan kişiliğinin oluşmasında, doğuştan getirmiş olduğu eğilimlerinin yanında, yetiştiği çevre ve bu çevrenin ona yaklaşımı da önemli rol oynamaktadır. Bu sebeple bilhassa ilk çocukluk yıllarında çevrenin etkisi daha da bir önem kazanmaktadır. Aile çocuk ilişkisi ve ailenin dini durumunun kişiliğin bir alt birimi olan benlik saygısının gelişmesine olan etkisi bu makalemizde incelenecektir.

Kişiliğimizin öznel bir yanı olarak bilinen benlik; kendi kişiliğimize ilişkin kanılarımız ve kendi kendimizi görüş ve algılayış ve değerlendiriş biçimimizdir (Köknel, Ö., 1997, 64). Benlik gelişimi, her ne kadar tensel özellikler taşısa da benliğin oluşmasında insanın içinde yaşadığı çevreyle olan ilişkileri ve yaşadığı tecrübeleri de büyük rol oynamaktadır. Sağlıklı ve olumlu bir benlik gelişmesi kişinin hayatının ilk dönemlerinden itibaren fizyolojik, sosyal ve ruhsal ihtiyaçlarının zamanında karşılanması ile ilişkilidir.

Sosyal psikolojinin verileri ve benlik konusuyla ilgili yapılan çalışmalar ışığında denebilir ki, kişi kendisini çoğu kez başkalarının kendisini algıladığı gibi algılar. Yani kişilerin kendi benliklerini oluşturmalarında içerisinde yaşadıkları toplumun etkisi hayli baskındır. Böylece, kişinin kendisi ile ilgili kanısı, toplumunun onun hakkındaki kanısına uygunluk sağlamış olur.

Goldman (1966, 40-57; Agyle, M., 1975) çocukların benlik duygusunun gelişmesinde önemli rol oynayan üç temel çevresel faktörün olduğundan bahseder.

1- Yakınında bulunan kişilerin çocuğa karşı yaklaşımları: Çocuğun psikolojik gelişimi üzerinde çalışan psikologlar, 'kendisini kabiliyetsiz işe yaramaz olarak gören çocukların aynı anda aileleri tarafından da çok sevilmedikleri ortak sonucuna varmışlardır (Bourgeois, V., 1985). Bilhassa, gözünde büyüttüğü babasının değerlendirmesi önemlidir. Devamlı aptal ve beceriksiz olduğu söylenen bir çocuğun düşük seviyede bir benlik, zeki ve başarılı olduğu söylenen bir çocuk da yüksek seviyede bir benlik geliştirdiği bellidir. Bu sevgisizlik ve düşük seviyede bir algılama biçimi çocuğun bilincinde daha sonraki yıllara; gençlik ve yetişkinlik dönemlerine taşınır ve sonuçta kişilik problemlerine sebep olabilir.

Özellikle okul öncesi ve ilkokul yıllarında çocuklar çevresindeki kişilerin kendilerine nasıl baktığı ile yakından ilgilenirler. Bu çağda çocuk kendi kendisini

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

değerlendirecek durumda olmadığı için çevresindekilerin değerlendirmesi bir gerçek olarak çocuğun zihninde yer eder.

2- Bir çocuk yeni okula başladığı zaman çevre faktörü olan öğretmen ve arkadaş grubunun çocuk üzerindeki etkisi artar. Bu sosyal çevrenin de çocuğun benlik gelişmesine etkisi çok büyüktür. Bugün Avrupa da yapılan araştırmalar yüksek seviyede benlik duygusuna sahip genç çocuklar okullarında daha başarılı, arkadaş grubu daha geniş, bunun aksine düşük seviyede benlik geliştiren çocuklar ise daha başarısız ve arkadaş grubundan ayrı olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında yüksek seviyede benlik geliştiren çocukların da aileleriyle yapılan görüşmelerde bu ailelerin çocuklarına daha sevecen ve yakın oldukları görülmüştür.

3- Diğerleriyle kıyaslanma da benlik gelişimi açısından hayli önemlidir. Başka önemli bir husus da ilkökul çocuklarının başarılarının çoğu kez diğer çalışan çocuklarla ölçülmesidir. Değerlendirme kriteri daha çok diğer çocukların değerleri olmaktadır. Böyle bir değerlendirme hem çocuklar arasındaki bağı zayıflamakla hem de bir çocuğun diğer çocuk ve arkadaşlarına karşı aşağı düzeyde duyar-sız bir kişilik geliştirmesine götürür. Bu uygulama çocukta utangaçlık güvensizlik, endişe ve arkadaşlarla ilişki kurmada zorluklara sebep olur (Oktay, A., 1995, 96). Aşağılık duygusu çoğu kez küçük çocuklarda "benim diğer insanlara oranla daha düşük bir şahsiyetim var" anlamına gelmektedir. Toplum içerisinde ve ailesinde sevilmediğini hisseden kimseler bunu açıkça ifade etmeseler bile bunun sıkıntısıyla yaşamaya devam ederler.

Bourgeois (1985), benlik olgusunun oluşmasında iki kutupluluğun söz konusu olduğunu belirtir. Toplum ve fert bir paranın farklı yüzleri gibidir. Biri olmadan diğeri de olamaz. Bunun gibi benliğin oluşması ve gelişmesi de toplumdaki diğer akranlarıyla karşılaştırılması sonucu ortaya çıkar. Mesela, bir uzun boylu kısa boyluya göre belirlenir. Güzellik çirkinliğe göre vs.

Bu açıklamaların ışığında, denilebilir ki, bir çocuğun benlik geliştirmesinde onun diğerleriyle kıyaslanması büyük rol oynar. Normalin üstü bir zeka seviyesine sahip bir çocuk eğer kendisinden daha üstün birisiyle devamlı karşılaştırılır ve düşük zeka seviyeli gösterilmeye çalışılırsa, o zaman normal durumlarda başarılı olması gereken bu çocuk bu yanlış kıyaslamanın bir sonucu başarısız hale gelebilir.

Bilhassa ilkökullarda çocukların başarı seviyeleri ölçülürken daha çok çalışan çocuklar baz alınarak yapılmaktadır. Halbuki bir çocuğun başarısı o çocuğun yol başındaki kendi başarı düzeyine göre ölçülüp çocuğun aldığı mesafe göz önünde tutularak yapılırsa okullardaki başarı seviyesi daha yüksek olabilecektir. Bir İngiliz atasözü: "Başkasından üstün olmamız önemli değildir. Asıl önemli olan şey, çünkü halimizden üstün olmamızdır" insanın başkalarıyla karşılaştırılmasının doğru olmadığını belirtir. Çocukların gelişimini kıyaslarken kendi kabiliyet ve istidatları doğrultusunda değerlendirmek daha yerinde olur. Aksi takdirde çocuk başarı yerine başarısızlığa itilmiş olur.

Eğitim-öğretim için çocuğun hazırlık çağına gelmesini beklemek te yanlıştır. İyi bir öğrenme ve dengeli özgüvenin oluşmasına yardımcı olunması için çocuğun

öğrenme çağına doğru gelişmesinin desteklenmesi gereklidir. İyi okuma kitapları çocuğun tabiata ve topluma olan ilgisini arttırır ve bu konulardaki kelime hazinesini ve çocuğun bu dünyalarla olan tecrübesini geliştirir (Goldman, 1966, 42, 43). Bu cümleden olarak, iyi anne-baba ve öğretmen de çocuğun öğrenme çağına göre ona uygun konular ve kitaplar seçip onun öğrenme kabiliyetini geliştirmesine yardımcı olur (43). Bunun için de özellikle anne-baba adaylarına çocuğun fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimi konusunda özel kurslar düzenlenmesi, onların bu konularda bilgilendirilmesi yerinde bir uygulama olacaktır.

Bu sebeple, her eğitim-öğretim faaliyeti çocukta kendisine maksimum güvenlik duygusunu geliştirmek için kullanılmalıdır (Erikson, 1995, 129). Çünkü kendine güven ve hürmet benliğe ulaşmada önemli bir yoldur. Bunun gelişmesi için de öğrencinin eğitiminde başarıyı yakalaması gerekir. Başarının oluşması ve iyi bir benlik duygusuna sahip olması için de onun bazı yönlerden olgunlaşıp buna hazır duruma gelebilmiş olmasıyla mümkündür.

Benlik ve Hazıroluş

Çocukların öğrenmeleri için fiziksel, zihinsel ve duygusal açılardan hazır olmaları şarttır. Bazı durumlarda fiziksel bazı durumlarda ise zihinsel gelişme daha öne geçer (Goldman, 1966, 42).

Çocuğun öğrenmeye elverişli hale gelebilmesi için şu üç yönden hazır olması gerekir:

- 1-Fiziksel
- 2-Duygusal
- 3-Zihinsel

1- Fiziksel Hazırlık: Fiziki güvenilirlik, güç ve fiziki eksersizler benlik gelişmesini olumlu yönde etkiler. Bu hazır oluş onlara yapacakları işlerde güven duygularının artmasına sebep olur. Benlik gelişmesine önemli oranda olumlu katkı sağlar.

2- Duygusal Hazırlık: Çocuklar erken yaşlarda sevme, sevilme, güven vs. duygulara önemli dercede ihtiyaç duyarlar. Güven duygusu çocuğun en temel duygularındandır. Onlar bu yaşlarda ayrıca dine ve dini eğitime çok duyarlıdırlar. Bu da onların dine karşı duygusal olarak hazır olduklarını gösterir. Allah'a iman temelde bir güvenme duygusunun varlığından ileri gelir ki çocuk doğduğunda buna hazırdır. Bu duyarlılıklarından dolayıdır ki çocukların kendi ailelerini ve etrafındakileri memnun etme ve onlara güvenme içgüdüleri vardır. Eğer bu istekleri büyükler tarafından engellenirse o zaman da çocukların büyüklükleri kırma duygusu gelişir. Ebeveynin yapacağı en önemli şey çocukları için tehlikeli olan durumlarda bir tampon bölge durumunda olması lazımdır ki onlarda gelişebilecek zararlı duygulardan onları korusun.

3- Zihinsel hazırlık: Çocuk ilk defa duymadığı tecrübelerle yaşar. Bunlar, görmek, işitmek, dokunmak, koklamak vs. dir. Daha sonra bu duygulardan kendisi

için önemli olanlarını seçmeye başlar. İşte bu seviyeden sonra onda algılama (perception) süreci başlar (Goldman, 1966, 45).

Algılama, farkına varma sürecidir. Bu da tecrübeleri bilmeye doğru gider. Bu tecrübelerin karşılaştırılmasından da kavramlar (concept) oluşur. Mesela, görmüş olduğu bütün annelerin tutum ve davranışlarından çocukta bir "anne" kavramı oluşur. Bu kabilden olarak çocuğun geliştireceği ilk önemli kavram benlik kavramıdır ki diğer bütün kavramları tesiri altına alır. Benlik kavramı, kişinin kendisini nasıl değerlendirdiği kendi değer ve yerinin nerede ve nasıl olduğunun bilinmesidir (Goldman, 1966, 45-46).

Benlik ve Temel İhtiyaçların Karşılanması

Sağlıklı bir toplumun gelişebilmesi için o toplumun geleceği olan genç neslin bedensel, sosyal ve duygusal yönden bir denge içerisinde en üst seviyede dengeli biçimde gelişmelerinin sağlanması gerekmektedir (Oktay, Ayla, 1995, 93).

Çağdaş anlamda eğitim amacı ferdin fiziki, sosyal ve ruhsal yönden dengeli kişileri yetiştirmek ve böylece toplumun geleceğini garanti altına almaktır.

Bu gelişim özellikleri ışığı altında yapılmayan bir eğitim ve öğretime tabi olmuş bir çocuktan üstün bir başarı beklemek kusuru ortadadır. Dolayısıyla çocuk başarısız olacak ve bu başarısızlık onun benlik gelişmesini de olumsuz yönde etkileyecektir. Bu açıdan ilkokul evresi çocuğun sağlıklı bir özsaygı (self-esteem) oluşturma ve bunun temelini atıldığı yer olmalıdır. Verilen bu güven duygusu sayesinde gelecek eğitim hayatında çocuk daha başarılı olacaktır.

Psikolog Abraham Maslow'a göre bütün insanlar her gelişim dönemlerinde bazı temel şeylere ihtiyaç duyarlar. Bunların birincisi fiziksel ihtiyaçlar olan yemek ve barınmak gibi ihtiyaçlardır. İkincisi ise duygusal ihtiyaçlardır. Bu ihtiyaçlardan her biri giderildikçe diğer ihtiyaç sırası takip eder. Fiziksel ihtiyaçlardan sonra fert psikolojik ihtiyaçlar için de tatmin olması lazım ki bu da daha sağlıklı bir benlik geliştirmesi için şarttır. Bu ihtiyaçlar giderilmediği zaman sıkıntı başlar ve verimsiz sonuçların elde edilmesine sebep olur. Böylelikle stres ve moral çöküntüsü içerisinde olan bir kişinin de çevresindeki problemlerle baş edebilmesi zorlaşır. Daha çok fiziksel ihtiyaçları kişi kendi başına giderebilir fakat psikolojik ve duygusal ihtiyaçlar ancak başkalarının yardımıyla giderilebilir. Bu ihtiyaç da ancak kişinin çevresi tarafından sevilip sayılması ve takdir görmesiyle mümkün olur.

Bir kimse kendi öz başarılarının ve neticede güven duygusunun gelişmesine bağlı olarak bir güvenlik duygusu anlamına gelen özsaygı (self-esteem) gelişir. Böylece aile kendi çocuklarına özgüvenini geliştirmeleri yönünde yardımcı olmalıdır ki çocuğun küçüklükten sahip olabileceği aşağılık duygularını atabilsin. Çünkü bütün çocuklar övgü ve güven kabul görmeye ihtiyaç duyarlar (Goldman, R., 1966, 45).

Ailesi tarafından itip kakılan veya varlığı görmezlikten gelinen bir ailede yetişen çocuk kendi özel kabiliyetlerini de ortaya koyamaz ve koyma imkanı da bulamaz. Otoriter bir baba veya anne de buna imkan sağlayamaz. Böylece bu ortam içerisinde yetişen çocuk ta daha sonraki hayatında yani gençlik döneminde ailesine karşı bir reaksiyon başlar ve neticede aile ile gencin yollarının ayrılmasına ve gencin de daha kötü yollara itilmesine sebep olur.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında olaya bakacak olursak, ailenin çocuk eğitimindeki rolünün ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Eğer aile, bu kritik dönemde çocuğuna iyi yaklaşım onun benlik saygısını yüksek tutarsa o zaman genç, arkadaş grubunun toplumun normlarına aykırı tutum ve davranışlarına (sigara, içki, uyuşturucu vs.) itibar etmeyecektir. Yapılan araştırmalarda görülmüştür ki aileyle arasındaki ilişkiden memnun olan gençlerin hem özgüvenleri yüksek çıkmakta hem de ailelerini her yönüyle daha olumlu özellikleriyle algılamaktadırlar (Kuşat, Ali, 1996).

Din ve Benlik Saygısı

Çevrenin çocuğa karşı tutumunun özsaygısının geliştirilmesindeki öneminin yanında, onun sahip olduğu dini ve kültürel değerlerin de öz saygının oluşmasındaki rolünü unutmamak gerekir. Bilhassa içsel barışın ve huzurun sağlanması açısından dini inancın yeri ve önemi yadsınamaz. Psikanaliz ve dini iç barışın sağlanması konusunda uzlaştırma çabaları içerisinde olan J. Liebman, dinin iç boşluğun doldurularak bilincin barışığının sağlanması açısından şöyle der; bir toplumun bireyleri fert fert içsel barışı sağlayamadığı sürece toplumsal barış sağlanamaz (Liebman, J., 1952, 1). O halde toplumsal uzlaşma ve barış açısından dinin yeri önem kazanmaktadır.

Dinde, bilhassa İslam dininde sevgi imanın olgunluğa erişmesinin bir göstergesi olarak ele alınıp işlenmektedir. Ayrıca bu sevgi kişiler arası güven ve saygının gelişmesi için de önemlidir. Psikologlar da olumlu bir benlik gelişimi için, sevginin en önemli bir koşul olduğunu belirtirler (Cüceloğlu, D., 1994, 428). "Seni sevip gözetenleri sen de sev ve gözet" vecizesi insanın toplum tarafından takdir edilmesinin kişiler arası olumlu algılama ve bunun neticesi üstün bir özgüvenin gelişmesi açısından önemlidir. Mesela "Ben onlarla olduğum zaman mutlu oluyorum, onlar beni mesut ediyorlar veya onlarla olduğum zaman sıkıntıya düşmüyorum dediğin kimseleri sen de aynıyla gözet, sen de onların mutluluğu için psikolojik ihtiyaçlarını gider" anlayışı insanın benlik gelişmesine en yakın yaklaşımdır.

Eğer kendisini toplumuna sevdiren bir örnek araştırırsan o zaman aç Hz. Peygamberin hayatını oku hadislerini öğren. Diğer büyük dinler gibi Hz. Muhammet şöyle buyurur. "Kendiniz için istediğinizi kardeşiniz için istemedikçe birbirinizi sevmedikçe gerçekten iman etmiş olamazsınız"¹ hadisi yine kişiler arası o-

¹ Tirmizi, şeybani, II/23.

lumlu etkileşim, saygı ve bunun neticesi olarak ta olumlu bir özgüvenin gelişmesi için önemli bir dini buyruktur.

Bunun yanında, aileleriyle ilişkileri zayıf olan lise çağı gençlerinde hem özgüven zayıflamakta ve hem de dini tutum ve anlayışların da bir dengesizlik göze çarpmaktadır. Bu çeşit gençler ya radikal bir din anlayışına sahip olmaktadır veya dini ve toplumsal norm ve davranışlardan tamamen uzaklaşarak terör örgütlerinin tuzağına düşebilmektedirler. Bu verilerin ışığı altında denilebilir ki, özgüvenin öncelikle aile içerisinde verilmesi gerekmektedir. Bu özgüven içerisinde yetişen geçlerde daha dengeli bir dini tutum ve davranışların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu özsaygının eksikliği gençlerin Tanrı tasavvurlarında da kendisini açıkça ortaya koymaktadır. Yine özgüveni düşük ve çevresiyle arasında saygı ve sevginin eksildiği durumlarda gençlerde daha çok cezalandırıcı, kahredici Tanrı tasavvurunun olduğu bu da dini olarak daha dengesiz durumlara tutum ve davranış sergilemeye sebep olduğu ortaya çıkmaktadır (Kuşat. Ali, 1996).

Çocuğun büyütülüp olgunluk seviyesine çıkarılmasında dinin şu yardımcı fonksiyonlarından da faydalanılabilir. Birincisi, din daha sağlam bir aile temelini atılmasına yardımcı olur. Din bu konuda bir genel standart oluşturur ki bu standartlar genelde bir ailenin yapılanmasında etkili olur. İkincisi ise, din, normal toplumsal hayatta bir normal yaşama standardı geliştirir ve gençlerin buna uymaları hususunda teşvik eder. Yapılan araştırmalarda bilhassa Batıda daha dini ve toplumsal normların hayatlarında daha çok egemen olmasına çalışan ailelerin çocuk ve gençleri daha disipline içerisinde oldukları bu şekil ailelerin çocuklarına daha çok sahip çıktıkları ve onları daha çok sevdikleri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla dini değerlerin de yardımıyla oluşturulmuş bir aile ortamında ki genç çocuk daha dengeli bir özgüven geliştirecek ve arkadaş gruplarının olumsuz tutum ve davranışlarına katılmayacaktır.

Bu açıklamalar bize Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Burada öğretmenlere düşen görevler; büyük Atatürk'ün dediği gibi 'fikri hür, vicdanı hür, kendine güven duyan', İslam'ın da üzerinde önemle durduğu yüksek ahlaki meziyetlere haiz kendine, milletine ve devletine karşı sorumluluk duygusuyla mücehhez benlik saygıları yüksek kendilerine güvenen gençler yetiştirmektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Argyle, Michael & Benjamin Beit-Hallahmi, *The Social Psychology of Religion*, Routledge and Kegan Paul, London, 1975.
- Bourgeois, V., *The Quest for Love & Self-Esteem, New insights from psychology and religion*, Horizon Publ. 1985, (2. bas.).
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı; Psikolojinin temel kavramları*, İstanbul, 1994.
- Erikson, Erik, *Childhood and Society*, Vintage, U.K., 1995, (1.bas. 1951).
- Goldman, Ronald, *Religious Thinking from Childhood to Adolescence*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1965, (2. bas.).
- , *Readiness for Religion, A basic for developmental religious education*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1966.
- Köknel, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, İstanbul, 1997.
- Kuşat, Ali, *The Concept of God Among adolescencets İn relation to Self Esteem, Family Background School Difeerences anda Social Environment*, (basılmamış doktora tezi), Birmingham (U.K), 1996.
- Liebman, Joshua Loth, *Kalp Huzuru* (Çev. Sofi Huri), İstanbul, 1952.
- Oktay, Ayla & Necla Tuzcuoğlu, "İlkokullarda Rehberlik Hizmetlerinin Önemi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2, 1995, 93-99.